

ชุมชนอยุธยา-อยุธยา: ปัญหาเรื่องวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคม

Ayothaya-Ayutthaya Community: Problems about the Economical and Social Evolution

ศาสตราจารย์พิเศษ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

บทคัดย่อ

บทความนี้เขียนขึ้นเพื่อชี้แจงถึงความเป็นไปได้ในการก่อตัวของชุมชนใหม่อย่างเมืองอยุธยา ที่เชื่อว่ามีการก่อการสถาปนากรุงศรีอยุธยา โดยอาศัยหลักฐานทางโบราณคดี หลักศิลาจารึก พงศาวดาร ประกอบกับเอกสารงานวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ของผู้เชี่ยวชาญหลายท่านที่รวบรวมและประมวลเป็นเนื้อความและจำแนกเป็นหัวข้อย่อยเพื่อแสดงถึงความเป็นไปได้ของการก่อตัวเป็นสังคมเมืองก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา อาทิเช่น สภาพทางภูมิศาสตร์ พื้นฐานทางเศรษฐกิจ การขยายตัวของการค้าต่างประเทศและบทบาทของชาวจีน การจัดรูปสังคม เป็นต้น ซึ่งข้อมูลที่รวบรวมยังคงอยู่ภายใต้คำอธิบายบนฐานองค์ความรู้เดิม กล่าวคือ มีการอ้างอิงถึงประวัติศาสตร์ที่มีหลักฐานแน่ชัดอย่างประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี ประวัติศาสตร์สุโขทัย รวมไปถึงประวัติศาสตร์การร่วมทำสงครามระหว่างเมืองสำคัญอย่าง ลพบุรี-หริภุญชัย-นครศรีธรรมราช ทั้งนี้เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจในเนื้อหาและเป็นประโยชน์สำหรับการต่อยอดเพื่อการค้นคว้าเฉพาะทางต่อไป

คำสำคัญ: อยุธยา, กรุงศรีอยุธยาตอนต้น

Abstract

This article is written to explain the possibility of establishing new community like Ayothaya which is believed that has been established before the foundation of Ayutthaya Kingdom. The archaeological evidences, stone inscriptions, annals and academic documents about the history written by many professionals are collected and separated in subtopic to illustrate the possibility of establishing this city community. However, the analyse of geography, economy, expanding of international trading, roles of Chinese people and social arrangement of based on old databases, such as history of Lop Buri, Sukhothai and wars between important cities like Lop Buri-Hariphunchai-Nakon Si Thammarat. The reason is to provide easy ways to understand the history of Ayothaya and to serve for next researches in the future and benefit to special research in the next time.

Keyword: Ayothaya, early Ayutthaya

บทนำ

คงไม่มีใครปฏิเสธว่าอาณาจักรอยุธยาเป็นอาณาจักรที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์ไทย อยุธยาซึ่งก่อกำเนิดขึ้นเมื่อ 1893/1351¹ และเป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของอำนาจทางการเมือง-เศรษฐกิจ-สังคมเป็นเวลากว่า 400 ปีนั้น ได้ถ่ายทอดมรดกของตนสู่อาณาจักรรัตนโกสินทร์และประเทศไทยสมัยใหม่อย่างมาก อย่างไรก็ตาม กำเนิดของอาณาจักรอยุธยาตลอดจนเรื่องราวของผู้สถาปนาอาณาจักรนี้คือ พระเจ้าอู่ทอง ยังเป็นเรื่องที่คลุมเครือและถกเถียงกันอย่างมากในหมู่นักประวัติศาสตร์

ในบทความชิ้นนี้ ผู้เขียนมีความประสงค์ที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของอยุธยา และจำกัดหัวข้ออยู่เพียงการศึกษาวิวัฒนาการที่ทำให้ดินแดนอยุธยาได้เปลี่ยนแปลงกลายเป็นศูนย์กลางทางการเมือง-เศรษฐกิจ-สังคม โดยพยายามหลีกเลี่ยงประเด็นทางประวัติศาสตร์การเมืองและประวัติศาสตร์ผู้นำ ทั้งนี้เพราะได้ทำการศึกษาไว้ในที่อื่นบ้างแล้ว

สรุปได้ว่า บทความชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิวัฒนาการของการตั้งชุมชนอยุธยาก่อนที่จะกลายเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรในปี 1893/1351 โดยมุ่งศึกษา สภาพทางภูมิศาสตร์ พื้นฐานทางเศรษฐกิจ วิวัฒนาการทางการตั้งชุมชน และปัญหาทางด้านสังคม

สภาพทางภูมิศาสตร์

ดินแดนที่กลายมาเป็นอยุธยานั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ชิกษารุ ทานาเบ นักวิชาการญี่ปุ่น ได้แบ่งลักษณะของดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไว้เป็น 2 ประเภท คือ ดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเก่า กับดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำใหม่ (Tanabe, 1978, p. 4) โดยใช้ระดับน้ำทะเล 2.5 เมตรเป็นเกณฑ์ (Takaya, 1978, p. 174) ดังนั้นดินแดนอยุธยาซึ่งอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 3.5 เมตร จึงจัดอยู่ในกลุ่มของดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเก่าซึ่งเป็นตอนล่างสุดติดต่อกับดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำใหม่

เราทราบกันดีว่า ดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา หรือบริเวณที่เป็นภาคกลางส่วนใหญ่ของประเทศไทยในปัจจุบันนี้ เป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ ทั้งนี้เพราะดินแดนดังกล่าวเป็นที่ราบ มองในมุมกว้างถูกขนาบด้วยที่ราบสูง โคราชทางตะวันออก และทิวเขาตะนาวศรีทางด้านตะวันตก และมีภูเขาสูงอยู่ทางภาคเหนือทั่วไป สภาพภูมิศาสตร์เช่นนี้ทำให้แม่น้ำสำคัญหลายสายที่ได้น้ำจากลมมรสุม ไหลจากเหนือลงสู่ใต้ ไปออกอ่าวไทย ไม่ว่าจะเป็นแม่น้ำบางปะกง แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำสุพรรณบุรี-นครชัยศรี-ท่าจีน และแม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำเหล่านี้จะนำน้ำจำนวนมากไหลท่วมพื้นที่ราบภาคกลางในเขตลุ่มเจ้าพระยาส่วนใหญ่ เป็นเหตุให้ที่ราบลุ่มของแม่น้ำเจ้าพระยาอุดมสมบูรณ์ มีน้ำมากพอ เหมาะสมอย่างยิ่งกับการปลูกข้าว ซึ่งก็หมายความว่าสามารถจะเป็นดินแดนที่ผลิตข้าวได้พอเพียงต่อการเลี้ยงดูประชากรจำนวนมาก และกลายเป็นฐานที่ก่อสร้างอาณาจักรอยุธยาขึ้นมาในที่สุด

¹ ในบทความชิ้นนี้ การระบุปีศักราชจะใช้ระบบ พุทธศักราช/คริสตศักราช

พื้นฐานทางเศรษฐกิจ

วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของไทยมีความเกี่ยวพันกับข้าวอย่างมากจนอาจกล่าวได้ว่า การทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ไทยได้ดั่งนั้น จะต้องทำความเข้าใจกับวิวัฒนาการของการเพาะปลูกข้าวด้วย

แต่เดิมนักวิชาการส่วนใหญ่มีความเห็นว่า มนุษย์พัฒนาการปลูกข้าวขึ้นมาในเอเชียเป็นครั้งแรกในดินแดนที่เป็นอู่อารยธรรมเก่าแก่คือ จีนและอินเดีย อย่างไรก็ตาม การค้นคว้าใหม่ ๆ ทำให้เราได้ข้อมูลใหม่ในการที่อาจจะต้องเปลี่ยนความเชื่อเรื่องวิวัฒนาการของการปลูกข้าวมาสู่ประเทศไทย (Higham, 1974, p. 5)

จากการขุดค้นที่ไทรโยค (กาญจนบุรี) และถ้ำผีแมน (แม่ฮ่องสอน) ทำให้ทราบว่ามนุษย์ได้เปลี่ยนวิถีดำรงชีวิตจากการเที่ยวเก็บอาหารและล่าสัตว์กลายเป็นการเริ่มการเพาะปลูกแล้ว (Watabe, 1978, pp. 3-6)

ที่ไทรโยค มนุษย์อาจจะเริ่มการเพาะปลูกในรูปแบบของการทำไร่เลื่อนลอย เมื่อประมาณ 3,300-3,700 ปีมาแล้ว (1,700-1,300 ปี.ซี.) (Watabe, 1978, p. 3) และที่ถ้ำผีแมนก็มีการพบชิ้นส่วนที่เป็น ถั่ว หมาก น้ำเต้า พริกไทย แดงกวา จากการขุดค้นชุมชนโบราณที่มีอายุประมาณ 8,000-12,000 ปีมาแล้ว (10,000-6,000 ปี.ซี.) (Watabe, 1978, p. 6)

เราอาจเรียกวิธีการทำมาหากินแบบใหม่นี้ว่า “การเพาะปลูกก่อนจะมีข้าว”

คำถามที่ตามมาก็คือ มีการเพาะปลูกข้าวขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทยเมื่อไหร่ คำตอบที่ได้จากการขุดค้น 2 แห่งคือ แห่งแรกใกล้ ๆ กับถ้ำผีแมน นั้นพบว่าข้าวมีอายุประมาณ 8,000-9,000 ปีมาแล้ว (7,000-6,000 ปี.ซี.) และที่ โนนนกทา ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบข้าวที่มีอายุประมาณ 5,000-6,000 ปีมาแล้ว (4,000- 3,000 ปี.ซี.) (ข้าวเปลือกเมล็ดหนึ่งทีพบมีลักษณะเกือบสมบูรณ์ วัดได้ยาว 4.4 ม.ม. และกว้าง 2.1 ม.ม. ลักษณะค่อนข้างกลมแบบข้าวเหนียว) (Watabe, 1978, p. 5)

ดังนั้น หากการตรวจสอบอายุของข้าวที่พบในประเทศไทยมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์พอเชื่อถือได้ เราก็อาจสรุปได้ว่าในประเทศไทยมีการเพาะปลูกข้าวมาประมาณ 5,000 ปีแล้ว (3,000 ปี.ซี.) เมื่อเทียบกับข้าวที่พบในจีนซึ่งมีอายุไม่ถึง 5,000 ปี

ทาดาโยะ วาตาเบะ นักวิชาการญี่ปุ่นกล่าวว่า เมื่อมีการเพาะปลูกข้าวขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย คงมีลักษณะของการเพาะปลูกแบบทำนาเลื่อนลอยในที่ดอน (Watabe, 1978, p. 7) แต่ต่อมามนุษย์พบว่าการใช้ น้ำจำนวนมากจะอำนวยความสะดวกให้กับการเพาะปลูกของตน ดังนั้นจึงขยับขยายที่ทำกินลงสู่ที่ที่มีน้ำมากพอ และการเปลี่ยนแปลงจากการเพาะปลูกแบบนาไร่เลื่อนลอยมาสู่ที่มีน้ำก็เป็น “ปรากฏการณ์ก้าวกระโดด” ของมนุษย์ในประเทศไทย (Watabe, 1978, p. 7)

วิวัฒนาการของการเพาะปลูกข้าวครั้งนี้ ยังจำกัดอยู่ในบริเวณที่เป็น “นาดอน” และน่าจะแพร่หลายลงมาถึงบริเวณที่เป็นเขตนครสวรรค์ ชัยนาทและลพบุรี ซึ่งเป็นที่ดินที่เหมาะสมกับการปลูกข้าวในขั้นนั้น ข้าวนาดอน (ที่มีใช้การทำนาเลื่อนลอย) แพร่หลายในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-17/6-11 ซึ่งตรงกับสมัยทวารวดี เมื่อถึงพุทธศตวรรษที่ 21/15 ซึ่งตรงกับสมัยประมาณพระบรมไตรโลกนาถนั้นแหละ ที่ข้าวนาลุ่มจะกลายเป็นวิธีการปลูกข้าวที่สำคัญขึ้นมา

ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-17/6-11 ซึ่งเป็นสมัยของการเพาะปลูกข้าวนาดอนนั้น ข้าวส่วนใหญ่จะมีเมล็ดกลม (ข้าวเหนียว) ส่วนข้าวเมล็ดยาว (ข้าวเจ้า) จะมีปรากฏบ้างเช่นในภาคอีสาน แต่ก็มีน้อยมาก จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 12-15 ข้าวเมล็ดยาวจึงเริ่มเข้ามาแทนที่ จนในที่สุดข้าวเมล็ดกลมก็จะเหลืออยู่แต่ในภาคเหนือและภาคอีสานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 24/18 เป็นต้นมา

ในชั้นนี้เราพอสรุปได้ว่า การเพาะปลูกข้าวระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-17/6-11 นั้นอยู่ในบริเวณที่สูงกว่าดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเก่า และระหว่างพุทธศตวรรษที่ 17-21/11-15 การเพาะปลูกข้าวได้เริ่มขยายตัวสู่ดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเก่าเหนือเขตอยุธยา แล้วขยายไปรอบบริเวณนั้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21-24/15-18 และขยายตัวอีกครั้งสู่ดินดอนสามเหลี่ยมใหม่ในพุทธศตวรรษที่ 24-18

หลักฐานทางด้านโบราณคดี

หลังจากที่ได้ศึกษาสมมติฐานทางด้านวิวัฒนาการของการเกษตรแล้ว ทีนี้ลองหันมาศึกษาด้านโบราณคดีบ้าง เริ่มตั้งแต่สมัยทวารวดีพุทธศตวรรษที่ 12-17/6-11 ซึ่งเป็นอาณาจักรที่ครอบคลุมดินแดนภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย ทั้งภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสาน และอาจจะถึงภาคใต้ อาณาจักรทวารวดีเป็นอาณาจักรที่มีเมืองสำคัญต่าง ๆ เชื่อมโยงกันอยู่อย่างหลวม ๆ โดยมีศาสนาพุทธร่วมกัน แต่มิได้มีเอกภาพทางการเมืองแต่อย่างใด ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชิ้นนี้คือ อาณาจักรทวารวดีในภาคกลาง ซึ่งมีเมืองสำคัญแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มทางด้านตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ได้แก่ เมืองดงศรีมหาโพธิ (ปราจีนบุรี) ลพบุรี เพชรบูรณ์และอจรรวมสระบุรีด้วย ส่วนกลุ่มทางด้านตะวันตกมี สุพรรณบุรี สิงห์บุรี อุทอง (สุพรรณ) นครปฐม คุบัว-ราชบุรี เพชรบุรี และอจรรวมนครสวรรค์ด้วย (Wales, 1969, pp. 20-28)

ที่น่าสนใจคือ เมืองดังกล่าวส่วนใหญ่ของอาณาจักรทวารวดีในภาคกลาง มีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-17/6-11 ซึ่งเป็นสมัยที่พบศิลปะทางพุทธศาสนาชิ้นสำคัญ ๆ และเป็นสมัยที่ตรงกับ การเพาะปลูกข้าวนาดอนในบริเวณที่อยู่ใกล้หรืออยู่ในดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเก่า อาจกล่าวได้ว่าความเจริญของอาณาจักรทวารวดีโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ศูนย์กลางสำคัญทางตะวันออกที่ลพบุรีและทางตะวันตกที่สุพรรณบุรีนั้น ส่วนหนึ่งมีพื้นฐานมาจากการเพาะปลูกข้าวนาดอนซึ่งเป็น “ปรากฏการณ์ก้าวกระโดด” จากการทำนาเลื่อนลอยของมนุษย์แต่เดิม

ดังนั้น ความเจริญของอาณาจักรทวารวดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของลพบุรีที่มีปรากฏในเอกสารทั้งไทยและต่างประเทศนั้น จึงควรพิจารณากันในแง่ของพื้นฐานทางเศรษฐกิจว่าด้วยการเพาะปลูกข้าวด้วย

ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ ในสมัยทวารวดี ไม่ปรากฏหลักฐานการค้นพบงานศิลปะที่มากพอ และแน่นอนในดินแดนที่อยู่ตอนล่างของแม่น้ำเจ้าพระยา (Piriya Krairiksh, 1979, pp. 31-36, 58) หรือดินแดนที่อยู่ต่อระหว่างดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเก่าและใหม่ อย่างเช่นในกรณีของอยุธยา ซึ่งทำให้กำหนดได้ว่าดินแดนอยุธยาจะปรากฏตัวในประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะมองจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์หรือทางโบราณคดี นับเป็นเวลาหลังกว่าเมืองต่าง ๆ ของอาณาจักรทวารวดีในภาคกลางที่กล่าวมา

จะว่าไปแล้ว การที่ดินแดนตอนล่างของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแถบอยุธยาปรากฏตัวในประวัติศาสตร์ซ้ำเพราะเหตุผลทางสภาพแวดล้อม กล่าวคือ ดินแดนที่เป็นดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำนั้นเป็นดินแดนที่ไม่เหมาะสมกับการเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ในระยะเริ่มแรกเป็นอย่างยิ่งในชั้นต้น ดินแดนที่เหมาะสมที่สุดของมนุษย์ก็คือ ดินแดนที่เป็นพื้นที่ราบที่มีภูเขาขนาบ หรือไม่กี่ดินแดนรอบ ๆ เเชิงเขา ในระยะต่อมาเมื่อมนุษย์มีวิวัฒนาการของการเพาะปลูกและสร้างที่อยู่อาศัยได้ดีขึ้น จึงขยับขยายลงสู่ดินแดนที่เป็นสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเก่า ซึ่งที่จริงมิได้เป็นที่อยู่อาศัยที่ดีเท่ากับอยู่ใกล้ภูเขา แต่เหมาะสมกว่าในด้านการเพาะปลูกทั้งนี้เพราะสามารถทำการผลิตได้ดีกว่าดินแดนแรกถึงประมาณครึ่งหนึ่ง (Ishii, 1978, p. 138) และเมื่อมนุษย์ต้องขยายที่ทำการเพาะปลูกออกไปอีก ดินแดนที่เป็นดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำใหม่ ถึงแม้จะเป็นที่อยู่อาศัยที่เลวไปกว่าดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเก่าลงไปอีกแต่ก็สามารถจะสร้างผลผลิตได้ดีกว่าถึง 2 เท่า (Ishii, 1978, p. 138)

ดังนั้นในชั้นนี้อาจสรุปได้ว่า แรกเริ่มมนุษย์ตั้งหลักแหล่งในที่ที่เหมาะสมกับการอยู่อาศัย แต่ไม่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกขนาดใหญ่ก่อน แล้วค่อย ๆ เคลื่อนย้ายไปยังดินแดนที่เหมาะสมกับการอยู่อาศัยน้อยลงแต่สามารถมีผลผลิตได้มากกว่าตามลำดับ ดินแดนบริเวณอยุธยาจัดอยู่ในลักษณะเช่นนี้ คือเหมาะสมแก่การเป็นที่อาศัยน้อยที่สุด แต่มีผลผลิตทางการเกษตรมากที่สุด

การตั้งชุมชน “อโยธยา”-อยุธยา

คำถามต่อมาก็คือ แล้วดินแดนที่จะกลายมาเป็นอยุธยานั้นมีมาตั้งแต่เมื่อไหร่ พระยาโบราณราชธานินทร์ ข้าหลวงมหาดไทยและเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา (รับราชการในอยุธยาระหว่าง 2438-2472/1895-1929) อาจเป็นคนแรกที่แสดงความเห็นไว้เมื่อ 2450/1907 ว่ามีเมืองเก่าที่ตั้งมาก่อนอยุธยา และอยู่ทางฟากตะวันออกของตัวเกาะอยุธยาในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามท่านไม่ได้กล่าวถึงชื่อเมืองเก่านี้ไว้อย่างแน่นอนประการใด (โบราณราชธานินทร์, พระยา, 2551, หน้า 35)

บุคคลถัดมาที่แสดงความเห็นเกี่ยวกับการตั้งชุมชนนี้ คือ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ได้กล่าวเมื่อ 2467/1914 ว่า

อันเมืองอโยธยานั้นพวกขอมตั้งขึ้นเมื่อปกครองอยู่ ณ เมืองลพบุรี เหตุด้วยเป็นที่ลำนํ้าใหญ่ ทั้งสามลำคือ ลำนํ้าสัก ลำนํ้าลพบุรี ลำนํ้าเจ้าพระยา มาประสพกันในช่วงนั้น เป็นที่สำคัญในทางคมนาคมจึงตั้งเมืองอโยธยาขึ้น แต่ในสมัยเมื่อแรกตั้งเมืองขึ้นนั้นพื้นที่ซึ่งลุ่มทำไร่ทำนามิใคร่ได้เมืองอโยธยาจึงเป็นแต่เมืองน้อยอย่างเมืองหน้าด่านของเมืองลพบุรี ครั้งจำเนียรกาลนานมาเมื่อพื้นที่ค่อยค่อนขึ้นก็มีคนไปตั้งถิ่นฐานทำไร่นาค้าขายที่เมืองอโยธยามากขึ้นทุกที จนกลายเป็นที่ประชุมการค้าขายแห่งใหญ่อันหนึ่ง เพราะอยู่ตรงลำนํ้าใหญ่ทั้งสามประสพกันดังกล่าวมาแล้ว ข้อนี้พึงเห็นได้โดยมีจดหมายเหตุปรากฏว่าสร้างพระพุทธรูป “พระเจ้าพนัญเชิง” เมื่อ พ.ศ. 1867 ก่อนพระเจ้าอู่ทองมาสร้างเป็นราชธานีถึง 26 ปี และยังมีวัดอื่นเช่น วัดธรรมิกราช เป็นต้น ซึ่งรู้โดยภูมิที่ว่าสร้างก่อนพระเจ้าอู่ทองมาตั้งเป็นราชธานีอีกหลายวัด ถ้ามิได้เป็นเวลาเมืองอโยธยา

รุ่งเรือง ก็ห้ามกำลังสร้างวัดที่กล่าวมาได้ไม่ เหตุที่พระเจ้าอู่ทองมาสร้างเมืองอโยธยาเป็นราชธานีเพราะเป็นเมืองซึ่งกำลังเจริญรุ่งเรืองอีกอย่างหนึ่งนั่นเพราะเมืองอโยธยาดั้งอยู่ตรงที่รวมลำน้ำใหญ่อันเป็นทางคมนาคมกับหัวเมืองฝ่ายเหนือเปรียบเสมือนประตูเมืองเหนือทั้งปวง เป็นชัยภูมิในการที่จะแผ่ราชอาณาจักรและจะครอบงำหัวเมืองไว้ในอำนาจ พระเจ้าอู่ทองคงเลือกเอาเมืองอโยธยาเป็นราชธานีเพราะเหตุสองอย่างดังกล่าว (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา, 2467, หน้า 42-43)

ประวัติศาสตร์นิพนธ์ “อโยธยา” ได้รับการเผยแพร่ครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งเมื่อ ศรีศักร วัลลิโภดม แห่งมหาวิทยาลัยศิลปากร ได้เสนอบทความเมื่อ 2509/1966 ชื่อ “กรุงอโยธยาในประวัติศาสตร์” (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2509, หน้า 58-87) ศรีศักรเสนอความคิดเห็นที่แตกต่างไปจากบุคคล 2 ท่านแรก กล่าวคือ เชื่อว่าการตั้งอยุธยาในปี 1893/1351 ของพระเจ้าอู่ทองนั้น เป็นการโยกย้ายเพียงแต่ที่ตั้งของพระราชวังเท่านั้น ส่วนตัวเมืองหลวงยังคงอยู่ในบริเวณเดียวกัน ดังนั้น “อโยธยา” แต่เดิมก็ได้กลายเป็นศูนย์กลางที่สำคัญแทนที่ลพบุรีมาแล้วตั้งแต่ก่อนหน้าการสถาปนาอยุธยาคือในราวศตวรรษที่ 19/13 ทั้งนี้โดยเหตุผลของความเจริญเติบโตทางการค้าขายของ “อโยธยา” (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2509, หน้า 21-22) (ในที่นี้ผู้เขียนจะไม่ถกเถียงประเด็นว่า “อโยธยา” เป็นเมืองหลวงแทนลพบุรีมาตั้งแต่ก่อนการตั้งอยุธยาในปี 1893/1351 หรือไม่)

จากความเห็นของบุคคลทั้งสาม พอสรุปได้ว่า มีเมือง “อโยธยา” มาก่อนอยุธยา (ไม่ว่าจะเป็นเมืองหลวงแทนลพบุรีหรือไม่ก็ตาม) และถ้าหากมีเมืองนี้มาตั้งแต่สมัยเขมรมีอำนาจในตอนกลางของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว ก็ตกประมาณพุทธศตวรรษที่ 17-19/11-13 หรือในช่วง 200 ปี ก่อนการตั้งอยุธยา ในขั้นต้นอาจกล่าวได้ว่า “อโยธยา” เป็นเมืองที่ขึ้นอยู่กับศูนย์กลางเก่าที่ลพบุรี ทั้งนี้เพราะเมื่อถึงพุทธศตวรรษที่ 17/11 แล้วดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำแถบอยุธยาคงจะงอกเงยขึ้นมาเป็นดินที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกมากขึ้น การตกตะกอนของดินที่แม่น้ำพัดพามาได้ช่วยให้เกิดที่ดินใหม่ขึ้นมาดังกล่าวไว้แล้วข้างต้น ประกอบกับความพยายามที่จะขยายที่ดินในการเกษตร ก็ทำให้มนุษย์ผลักดันลงสู่ที่ดินใหม่ ๆ

เราพอมีหลักฐานจากเอกสารบางชิ้นที่จะยืนยันความพยายามเปิดที่ดินใหม่ที่อยู่ข้าง เช่น ในพงศาวดารเหนือ กล่าวถึงพระเจ้าสายน้ำผึ้งแห่งเมืองลพบุรีว่า

จุลศักราช 406 (พ.ศ. 1587) ปีมะโรงฉก จิงเชียวพระศพ (นางสร้อยดอกหมาก) มาพระราชทานพระเพลิงที่แหลมบางกะจะ (อยุธยา) สถาปนาเป็นพระอาราม ให้นำมาว่าวัดพระเจ้าพระนางเชิงแต่นั้นมา

พระเจ้าสายน้ำผึ้งจึงยกผลไปขุดบางเตย จะสร้างเมืองใหม่พระอาจารย์ห้ามว่าน้ำเค็มนัก ยังไม่ถึงพุทธทำนายสร้างไม่ได้ (ประชุมพงศาวดาร ภาค 1 เล่ม 1, 2506, หน้า 53-54)

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าในปลายพุทธศตวรรษที่ 16/ กลาง 11 นั้น “อโยธยา” คงปรากฏตัวแล้วเพราะมีการกล่าวถึงบางกะจะ ในขณะที่เดียวกันก็มีความพยายามที่จะขยายลงใต้ แต่ “บางเตย” (ซึ่งปรากฏในเอกสารของตะวันตกว่าอยู่เหนือกรุงเทพฯ ในปัจจุบันขึ้นไป) นั้น “น้ำเค็มนัก” ยังสร้างเมืองใหม่ไม่ได้ ทั้งนี้อาจเป็นไปได้อย่างมากว่าดินแดนตอนล่างระหว่างอยุธยาและกรุงเทพฯ ในสมัยนั้นยังอยู่ติดกับทะเลเกินไป ที่ดินไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูก

ลพบุรี- “อโยธยา” -อยุธยา

ความเจริญเติบโตของ “อโยธยา” -อยุธยา นั้นเข้าใจได้ไม่ถนัดนักหากไม่ดูความเกี่ยวข้องของ “อโยธยา” -อยุธยา กับลพบุรีศูนย์กลางเก่าทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา

ลพบุรีเป็นชุมชนและศูนย์กลางที่เก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งในตอนกลางของประเทศไทย นับเป็นเวลาหลายศตวรรษทีเดียวที่ลพบุรีมีบทบาทในฐานะเป็นศูนย์กลางของอารยธรรม ไม่ว่าจะเป็นทางด้านพุทธศาสนา ฮินดูและพราหมณ์ ตามตำนานท้องถิ่น ลพบุรีเกิดมาแล้วตั้งแต่ราว ๆ พุทธศตวรรษที่ 11/5 (หวน พิณรุฬพันธ์, 2512, หน้า 2) ในศตวรรษต่อมา ข้าราชการจีนได้แวะพักที่ลพบุรีและกล่าวถึงเมืองนี้ (หวน พิณรุฬพันธ์, 2512, หน้า 5) เมื่อถึงพุทธศตวรรษที่ 13/กลาง 7 ลพบุรีกลายเป็นศูนย์กลางที่สำคัญทางพุทธศาสนา เรื่องราวของลพบุรีในตอนนี้เป็นที่รู้จักกันดีจากเรื่องของพระนางจามเทวี เจ้าหญิงจากเมืองลพบุรีที่เสด็จไปครองอาณาจักรหริภุญชัย (ลำพูน)

เมื่อถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 16/ปลาย 10 และต้น 11 ลพบุรีได้กลายเป็นสมรภูมิใหญ่ เกิดสงครามกับอาณาจักรนครศรีธรรมราช ทั้งยังมีอาณาจักรหริภุญชัยเข้ามาเกี่ยวข้องกับสงครามครั้งนี้ด้วย เหตุการณ์เหล่านี้ถูกบันทึกไว้ในเอกสารประวัติศาสตร์สำคัญ ๆ เช่น ตำนานมูลศาสนาชินกาลมาลีปกรณ์ และจามเทวีวงศ์ (สายชล วรรณรัตน์, 2522, หน้า 19-21)

ในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันนี้ อิทธิพลของเขมรก็เริ่มแผ่เข้าสู่ดินแดนลพบุรี คือ นับตั้งแต่สมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (1545-93/1002-50) แห่งอาณาจักรพระนครหลวง หลักฐานทางศิลาจารึกชี้ให้เห็นว่า เขมรมีอำนาจทางการเมืองเหนือดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16-19/11-13 อย่างไรก็ตาม อำนาจของเขมรจากพระนครหลวงนี้เป็นอำนาจที่ไม่มั่นคง เพราะลพบุรีพยายามที่จะสลัดอำนาจของเขมรอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่เดียวกันก็น่าเชื่อได้จากการถกเถียงข้างต้นว่า ลพบุรีกำลังขยายอำนาจลงสู่ดินแดน “อโยธยา” (พงสาวดารเหนือ, 2506, หน้า 31-34)

หลักฐานสุดท้ายที่กล่าวว่าเขมรมีอำนาจเหนือลพบุรีก็คือ จารึกพิमानอากาศ 1738/1195 ที่กล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงส่งโอรสมาปกครองลพบุรี (Coedès, 1964, p. 180) ในปี 1688/1125 ก่อนหน้านั้น “เจ้าจุกวี่” ชาวจีนก็ได้กล่าวถึงลพบุรีในฐานะเมืองขึ้นของอาณาจักรพระนครหลวง (Coedès, 1964, p. 181)

บทบาททางประวัติศาสตร์ของลพบุรีที่กล่าวมาน่าจะถ่ายทอดส่งมรดกให้กับ “อโยธยา”-อยุธยา อาจเป็นไปได้อย่างมากที่เมื่อถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 16/กลาง 11 นั้น “อโยธยา” เริ่มมีบทบาทมากขึ้น และเข้ามาแทนที่บทบาทเดิมของลพบุรีบ้างแล้ว แต่ก็มิได้หมายความว่าลพบุรีจะหมดความสำคัญลงไป ลพบุรียังคงครองความเป็นศูนย์กลางทางอารยธรรมอยู่กระทั่งถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 19/กลาง 13 ทั้งนี้เพราะหลักฐานเกี่ยวกับการที่เจ้าไทย 3 พระองค์คือ พระร่วง พญาเม็งราย พญาจำเมืองเป็นสหายนัน และบางองค์เมื่อยังทรงพระเยาว์อยู่นั้น ได้เสด็จลงมาศึกษาเล่าเรียนที่เขาสมอคอน (ประชาภิจักรจักร, พระยา, 2498, หน้า 326-327) ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองลพบุรี อนึ่ง ลพบุรีก็คงเป็น

อาณาจักรที่สำคัญ ดังจะเห็นได้จากการติดต่อส่งทูตบรรณาการไปเมืองจีนระหว่าง 1832-42/1289-99 (Coedès, 1964, p. 181)

“อโยธยา” ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างเห็นได้ชัด ในตอนครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 19/ ต้น 14 ซึ่งพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ กล่าวว่า มีการสร้างพระพุทธรูปวัดพันธุเชิง เมื่อปี 1587/1044 ในสมัยของพระเจ้าสายน้ำผึ้ง หลักฐานอีกชิ้นที่กล่าวถึง “อโยธยา” คือจารึกหลักที่ 11 ที่กล่าวว่าประมาณปี 1887/1344 มีพระสงฆ์รูปหนึ่งกลับจากลังกาเพื่อไปสุโขทัย ได้ผ่านมา “เข้าเฝ้าบุรุษบรม...สอโยชยาศรีรามเทพนคร” (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2506, หน้า 67)

การขยายตัวของการค้าต่างประเทศและบทบาทของชาวจีน

นอกจากสภาพทางภูมิศาสตร์ การขยายตัวของการเกษตรปลูกข้าว ความสัมพันธ์กับศูนย์กลางเก่าที่ลพบุรี ที่ทำให้ “อโยธยา” -อยุธยา เริ่มจะมีบทบาทสำคัญแล้ว ประเด็นต่อไปที่ควรจะศึกษาประกอบคือ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการค้าขาย²

ถ้าจะดูพื้นฐานทางเศรษฐกิจของลพบุรี- “อโยธยา” -อยุธยา แล้ว กล่าวได้ว่า มีพื้นฐานอยู่ที่การเกษตรเป็นหลัก ลักษณะของอาณาจักร เข้าข่ายสมมติฐานของ แฮร์รี เจ เบ็นดา ที่กล่าวว่า อาณาจักรโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีพื้นฐานอยู่กับการค้าทางทะเล เช่น พุนาน ศรีวิชัย และกลุ่มที่มีพื้นฐานอยู่กับการเกษตร เช่น พระนครหลวง พุกาม เป็นต้น (Benda, 1969, pp. 23-44)

หากดูเผิน ๆ อาณาจักรลพบุรี- “อโยธยา” -อยุธยา น่าจะจัดอยู่ในกลุ่มที่มีพื้นฐานทางการเกษตรข้างต้น แต่อย่างไรก็ตาม สถานที่ตั้งของลพบุรี ทั้ง “อโยธยา” -อยุธยา ที่เข้ามาแทนที่ภายหลังนั้นดูจะเหมาะกับการค้าขายต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับจีน ในด้านหนึ่งลพบุรีได้ปูพื้นฐานการติดต่อสัมพันธ์อย่างคึกคักกับจีนมาแล้วในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19/13 ตรงกับสมัยอาณาจักรสุโขทัย แต่ทว่าก่อนการสถาปนาอยุธยาขึ้น ลพบุรีเป็นอาณาจักรหนึ่งที่ส่งทูตบรรณาการของสุโขทัยด้วยซ้ำ ลพบุรีส่งทูตไปจีนในปี 1832, 1834, 1839, 1842/ ค.ศ. 1289, 1291, 1296, 1299 ขณะที่ทูตบรรณาการชุดแรกของสุโขทัยไปถึงจีนเมื่อ 1835/1292 (Suebsang Promboon, 1971, p. 108)

ระบบทูตบรรณาการนี้อำนวยประโยชน์แก่ผู้ส่งบรรณาการ 2 ทาง คือ ทางด้านการเมืองกับทางด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมือง ผู้ส่งทูตบรรณาการไปเมืองจีนจะได้รับการรับรองฐานะทางการเมืองของตนจากจีนซึ่ง

² สำหรับเรื่องการค้าขาย จำกัดประเด็นอยู่ที่การค้าขายกับต่างประเทศ คือ จีน เป็นส่วนใหญ่และจะไม่ถกเถียงเรื่องการค้าภายในประเทศ ทั้งนี้เพราะผู้เขียนมีความเห็นว่า การค้ากับต่างประเทศเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ “อโยธยา” -อยุธยา สามารถสร้างฐานทางเศรษฐกิจอีกด้านหนึ่งเพื่อความเจริญเติบโตของตน อนึ่ง ในด้านการค้ากับต่างประเทศนี้ ผู้เขียนก็มีความเห็นว่า ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการประกอบการค้าตั้งแต่สมัยก่อนการก่อตั้งอยุธยา 1893/1351 นั้น เป็นคนจีน ทั้งนี้เพราะมีหลักฐานพอเชื่อถือได้ว่า ได้มีคนจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่บ้างแล้วในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย ส่วนคนไทยที่ไม่ได้อยู่ในชนชั้นเจ้า-ขุนนางนั้น มีโอกาสน้อยมากที่จะเกี่ยวข้องกับการค้านี้ เนื่องด้วยพันธนาการทางสังคมที่จะได้บรรยายในภายหลัง

เป็นมหาอำนาจในสมัยนั้น ในแง่เศรษฐกิจ ระบบทูตบรรณาการเปิดช่องทางให้มีการค้าขายระหว่างประเทศกับจีนมากขึ้น ดังนั้น ลพบุรีคงจะเป็นอาณาจักรที่เข้าใจระบบการเมือง-การค้าระหว่างประเทศของสมัยนั้นเป็นอย่างดี และคงได้ประโยชน์จากระบบดังกล่าว เชื่อได้ว่าลพบุรีได้ส่งทอดมรดกของความสัมพันธ์กับจีนให้แก่ “อโยธยา” -อยุธยา ดังเห็นได้จากความสนใจในการส่งทูตบรรณาการไปจีนของอยุธยาตอนต้น (Skinner, 1962, p. 6)

ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่า จากระบบทูตบรรณาการ ผู้ที่ประกอบการค้าระหว่างประเทศของไทยคงจะเป็นเจ้าและขุนนาง และการค้านี้คงเป็นการค้าขายแลกเปลี่ยนกับของจีน เช่น เครื่องเคลือบ แพร-ไหม กับผลิตภัณฑ์ซึ่งมิได้รับการปรุงแต่ง เช่น ของป่าของไทย

อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าตัวกลางสำคัญในการค้าระหว่างประเทศน่าจะเป็นพ่อค้าที่ตั้งหลักแหล่งหรือไปมาค้าขายระหว่างไทยกับจีน เชื่อว่า พ่อค้าจีนได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณอ่าวไทยแล้วตั้งแต่ก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 19 (Skinner, 1962, p. 1) ด้วยซ้ำ คืออาจมาอยู่ก่อนการสถาปนากรุงสุโขทัย คนจีนเหล่านี้ได้ซื้อพริกไทย ผาง ส่งไปขายในเมืองจีน และนำเครื่องเคลือบ แพร-ไหม กลับมาขายในท้องถิ่น พ่อค้าจีนนี้คงทำการค้าขายโดยได้รับความร่วมมือและยินยอมจากเจ้า-ขุนนาง

การที่ “อโยธยา” -อยุธยา ตั้งอยู่ในบริเวณที่ใกล้ทะเลพอสมควรและยังเป็นเมืองท่าที่จะผ่านเข้าสู่ภาคกลางของประเทศไทย เพื่อไปยังแหล่งเสาะหาผลิตภัณฑ์ซึ่งมิได้ปรุงแต่ง เช่น ของป่า นั้น ทำให้ “อโยธยา” -อยุธยา สามารถสร้างฐานทางเศรษฐกิจกับการค้าระหว่างประเทศได้ ขณะเดียวกัน “อโยธยา” -อยุธยาน่าจะกลายเป็นแหล่งที่เกิดชุมชนจีนขึ้นมา ในพงศาวดารเหนือ เรื่อง พระเจ้าสายน้ำผึ้งและพระนางสร้อยดอกหมาก (ธิดาพระเจ้ากรุงจีน) สะท้อนว่าบริเวณบางกะจะ (ตรงข้ามเกาะอยุธยาทางใต้) ที่เกิดโศกนาฏกรรมครั้งนี้มีคนจีนอยู่ด้วย ส่วนหนึ่งเป็น “จีนมีชื่อ 500 คนเข้ามาด้วย” (พงศาวดารเหนือ, 2506, หน้า 52) และเมื่อนางสร้อยดอกหมากตาย “พวกจีนไทยร่ำรักแซ่ไป” (พงศาวดารเหนือ, 2506, หน้า 53) เรื่องราวทำนองนี้ก็ปรากฏในเอกสารวันวลิต ที่กล่าวว่าเจ้าอู๋ ซึ่งเป็นลูกเจ้าองค์หนึ่งในเมืองจินเดินทางมาเมืองไทยพร้อมด้วยคนจีนมากมายทำการค้าขายผางไปส่งเมืองจิน จักรพรรดิจินถึงกับยกธิดาชื่อ นางปะจามทองให้และในที่สุดเจ้าอู๋ได้เปลี่ยนชื่อเป็นเจ้าอู่ทอง และสถาปนาอยุธยา (Jeremias, 1975, pp. 35-97)

เราไม่ทราบแน่ชัดว่าชุมชนจีนใน “อโยธยา” -อยุธยา นั้นมีขนาดเท่าใด แต่ก็คงมีผู้คนมากพอสมควรสำหรับสังคมสมัยนั้น หากประมาณเอาจากเรื่องของพระเจ้าสายน้ำผึ้งและนางสร้อยดอกหมาก อาจกล่าวได้ว่าชุมชนจีนใน “อโยธยา” -อยุธยา ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 16/11 มีชาวจีนตั้งแต่หลักร้อยถึงหลักพันก็ได้ หลักฐานที่น่าสนใจอีกชิ้นหนึ่งคือ ในราวก่อนปี 1825/1282 ซึ่งตรงกับสมัยมองโกลในจีนและสมัยสุโขทัยนั้น มีผู้ลี้ภัยทางการเมืองแห่งราชวงศ์ซ้อง จำนวน 200 คนหนีจากมองโกลมายัง “อโยธยา” -อยุธยา คณะทูตของมองโกลที่เข้ามาทวงบรรณาการจากสุโขทัยในปี 1825/1282 นั้น มีจุดมุ่งหมายมาสืบข่าวเกี่ยวกับผู้ลี้ภัยการเมืองนี้ด้วย (Flood, 1969, pp. 203-234)

กล่าวได้ว่า บทบาทของชาวจีนตอนกลางของประเทศไทย โดยเฉพาะเมืองที่อยู่ติดชายทะเลพอสมควรนั้น อาจมีบทบาทมากกว่าที่เราเคยคิดและรับรู้กันมา ชาวจีนเหล่านั้นเป็นผู้ที่น่าจะได้รับการยกย่องและนับหน้าถือตาพอสมควรจากเจ้าและขุนนางไทย เพราะเป็นชาวจีนที่เป็นผู้ชำนาญการพิเศษเช่น การเดินเรือ การค้า หรือเป็นผู้ที่มีวิชาความรู้ในแง่ของการเป็นขุนนาง-ข้าราชการมาก่อน หาใช่ชาวจีนที่เป็นกุลิมาขายแรงงานอย่างในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ไม่ ความสำคัญของชาวจีนในเมืองไทยเห็นได้ชัดเจนในสมัยก่อตั้งอยุธยาแล้ว ดังเช่น กรณีการสร้างวัดราชบูรณะในปี 1967/1424 ซึ่งชุมชนชาวจีนคงมีฐานะทางสังคมอย่างดีในอยุธยา และคงมีส่วนร่วมในการสร้างวัดนั้นกับเจ้าสามพระยา ภายในกรุงวัดราชบูรณะที่ทำการขุดเมื่อปี 2500/1957 ปรากฏว่ามีชื่อของและตัวอักษรจีนที่กล่าวถึง “แซ่” ของคนจีนอยู่ไม่น้อย (กรมศิลปากร, 2502, หน้า 41; 2511, หน้า 37-38)

กรณีที่บทบาทของคนจีนได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการในพุทธศตวรรษที่ 21/15 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ (1991-2031/1448-88) เมื่อทรงประกาศ “พระไอยการตำแหน่งนายพลเรือน” ที่กำหนดตำแหน่งเจ้าพนักงานบนเรือสำเภาคือเป็นคนจีน (*กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*, 2515, หน้า 234-235) ซึ่งหมายความว่าบรรดาช่างชำนาญการพิเศษทั้งหลายของการค้ากับต่างประเทศ น่าจะดำเนินการโดยคนจีนเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นคนจีนจึงกลายเป็นกำลังสำคัญของอาณาจักรอยุธยา

หากบทบาทของการค้าระหว่างประเทศกับบทบาทของชาวจีนมีอย่างมาดังที่กล่าวมาแล้ว ก็อาจกล่าวได้ว่า ลพบุรี- “อโยธยา” -อยุธยา ได้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจนี้เป็นอย่างยิ่ง เจ้าและขุนนางได้ประโยชน์ทางการค้าผ่านระบบทูตบรรณาการ โดยได้รับความร่วมมือจากพ่อค้าชาวจีน ส่วนคนไทยทั่วไปไม่น่าจะมีส่วนกับการค้านี้โดยตรง เราไม่ทราบว่าเป็นระบบการค้าเช่นนี้มีการผูกขาดเกิดขึ้นโดยเจ้าและขุนนางแล้วหรือไม่ โดยทั่วไปในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย เชื่อกันว่าระบบผูกขาดเกิดขึ้นในระยะหลังคือในสมัยพระเจ้าปราสาททอง (2173-99/1630-56) ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22/กลาง 17 (Suebsang Promboon, 1971, p.15)

อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานอื่นที่บ่งบอกว่าการเริ่มต้นผูกขาดการค้าโดยประกาศให้สินค้าบางประเภทเป็น “สินค้าต้องห้าม” นั้นมาตั้งแต่ปี 2062/1419 คือภายหลังการครองราชย์ของพระรามศวร ครั้งที่ 2 ไม่นานนักเอกสารญี่ปุ่นจากเกาะริวกิว ระบุว่า พ่อค้าต่างประเทศประสบปัญหาการค้าขายกับไทย ทั้งนี้เพราะเจ้าและขุนนางไทยผูกขาดสินค้าฝาง (Kobata, 1969, p. 55)

(ขณะเดียวกัน กฎหมายตราสามดวง ก็กล่าวว่า ในปี 1976/ 1433 สินค้าบางอย่าง เช่น อาวุธ กฤษณา ฝาง ดีบุก เป็น “สินค้าต้องห้าม” (*กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4*, 2515, หน้า 37-38) ลาตูแบร์ซึ่งเข้ามาในอยุธยาเป็นเวลา 3 เดือน กับ 6 วัน เมื่อปี 2230/1687-88 กล่าวว่า พระเจ้าแผ่นดินไทยผูกขาดสินค้านี้ดังต่อไปนี้ คือ ดีบุก งาช้าง ดินปะสิว ตะกั่ว ฝาง หมากรุก อาวุธ หนังสือตัว ฯลฯ ตามคำให้การชาวกรุงเก่า “สินค้าต้องห้าม” มี งาช้าง ฝาง ตะกั่ว ไม้คำ ชัน รัก จันท์ ชะมด ครั้ง ซึ่งเป็นรายได้ของหลวง ปีละ 400,000 บาท) (*คำให้การชาวกรุงเก่า*, 2515, หน้า 278-279)

การจัดรูปสังคม

ปัญหาที่ยากที่สุดปัญหาหนึ่งทางประวัติศาสตร์ก็คือ เราไม่มีหลักฐานมากพอที่จะสร้างภาพของสังคมในอดีตในวงกว้างได้ เราไม่ทราบแน่ชัดว่าผู้คนอยู่กันอย่างไร ผู้คนต่าง ๆ แบ่งออกเป็น “ชนชั้น” ใด ๆ และในชนชั้นเหล่านั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ดังนั้น ข้อเสนอที่กล่าวถึงต่อไปนี้ จึงเป็นเพียงการรวบรวมความคิดเห็นจากนักเขียนต่าง ๆ มาปะติดปะต่อกันเพื่อสร้างภาพของสังคมในอดีตอย่างกว้าง ๆ

จุดเริ่มต้นของเราอีกครั้งหนึ่งคือ อาณาจักรทวารวดี ในพุทธศตวรรษที่ 12-17/6-11 ยอร์ช เซเดส์ กล่าวว่า เมื่ออาณาจักรฟูนานในกัมพูชาเสื่อมคลายลงในพุทธศตวรรษที่ 12/6 นั้น เอกสารทางจีนได้กล่าวถึงอาณาจักรใหม่ คือ ทวารวดีในตอนกลางของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ที่กินอาณาเขตจากลพบุรีไปทางเหนือ ไปถึงราชบุรีทางตะวันตก และไปถึงปราจีนบุรีทางตะวันตก (Coedès, 1964, p. 76) เซเดส์เชื่อว่า ประชากรของทวารวดีเป็นมอญ (Coedès, 1964, p. 77)

ทวารวดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งลพบุรี มีรูปแบบการปกครองที่แน่นอนแล้ว ทั้งนี้โดยได้รับอิทธิพลจากอินเดีย ดังนั้นชนชั้นที่เป็นเจ้าและขุนนางได้ก่อตัวเป็นรูปเป็นร่างดังปรากฏในจารึกและเอกสารต่าง ๆ (สายชล วรรณรัตน์, 2522, หน้า 15) เช่น มีคำว่า ราชา โอรส นายก อธิบดี ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 14/8 เป็นต้น นอกจากนั้นก็ยังมีคำว่า อำมาตย์ บัณฑิต โหรา ช่าง ฯลฯ ซึ่งอาจจัดเป็นชนชั้นสูงในสังคม

สำหรับชนชั้นล่างลงมาเล่าเป็นอย่างไร แน่นอนที่สุด คนเหล่านั้นเป็นเกษตรกรที่ทำการเพาะปลูก โดยปลูกข้าวเป็นหลัก และนี่คือประชาชนจำนวนมากที่เป็นพื้นฐานทางสังคม

ในหนังสือของ Colin McEvedy และ Richard Jones เรื่อง Atlas of World Population History (1978) ได้พยายามประมาณจำนวนประชากรของประเทศไทยในอดีต (ซึ่งรวมหลายชาติหลายภาษา) ไว้คร่าว ๆ ดังนี้

เมื่อ พ.ศ. 544/ ค.ศ. 1 ประชากรในประเทศไทยมี 5 แสนคน เมื่อถึงปี 1543/1000 มีประมาณ 1 ล้านคน ดังนั้นประชากรของทวารวดีตอนปลายสมัยก่อนที่เขมรจะแผ่อำนาจเข้ามาถึง จึงเป็นจำนวน 1 ล้านคน ประมาณอย่างคร่าว ๆ ว่าในสมัยทวารวดีพุทธศตวรรษที่ 12-17/6-11 ประชากรในประเทศไทยมีระหว่าง 5 แสนถึง 1 ล้านคน ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 17-19/11-13 ซึ่งเป็นสมัยที่เขมรมีอำนาจทางการเมือง (หรือเป็นสมัยที่เรียกว่า สมัยลพบุรี) นั้นมีประชากรประมาณระหว่าง 1 ล้าน ถึง 1 ล้าน 5 แสนคน ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่า ในสมัยสุโขทัยและก่อนการตั้งกรุงศรีอยุธยา คือในราวพุทธศตวรรษที่ 19/13 ประชากรไทยน่าจะมีประมาณ 1 ล้าน 5 แสนคน (McEvedy & Jones, 1978, pp. 192-194; นิคม มุสิกคามะ, 2522, หน้า 20) เมื่อถึงจุดหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญอีกจุดหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทยราวปี 2043/1500 คือ หลังสมัยพระบรมไตรโลกนาถไปนั้น ประชากรในไทยคงมีประมาณ 2 ล้านคน

ประชากรจำนวนดังกล่าวอยู่ในฐานะอย่างไร และมีความสัมพันธ์กับชนชั้นสูงอย่างไร นี่เป็นสิ่งที่เราไม่รู้แน่นอน แต่เชื่อได้ว่าเป็นเกษตรกรและน่าจะต้องถูกเกณฑ์แรงงานด้วย การเกณฑ์แรงงานที่สำคัญด้านหนึ่งคือ การเกณฑ์ทหาร เมื่อมีการทำสงครามระหว่างอาณาจักรต่าง ๆ ในแถบนี้ เราทราบจากเอกสาร

เช่น จามเทวีวงศ์ ดำเนินานมูลศาสนา และชินกาลมาลีปกรณ์ ว่าประชากรมีความสำคัญในแง่เป็นกำลังของอาณาจักร เมื่อทำการสงครามก็มีความพยายามที่จะกวาดต้อนประชากรของฝ่ายศัตรูไปเป็นทาสหรือ “เชลยศึก” ดังปรากฏในวิกฤตการณ์ของพุทธศตวรรษที่ 16/10 ซึ่งมีสงครามใหญ่ระหว่างลพบุรี-ศรีอยุธยา และนครศรีธรรมราช (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2509, หน้า 18-21; สายชล วรรณรัตน์, 2522, หน้า 18-19)

ในลพบุรีมี “ทาส” อยู่ก่อนแล้ว มี “ทาส” ที่ถูกกวาดไปเป็นสมบัติของศาสนสถาน กับ “ทาส” ที่มาจาก “เชลยศึก” ดังนั้นในลพบุรีจึงมี “ทาส” อยู่ได้อย่างแน่นอน ปัญหาอยู่ที่ว่า “ทาส” เป็นประชากรส่วนใหญ่ของอาณาจักรหรือไม่ หรือพูดอีกนัยหนึ่งก็คือมี “ระบบทาส” หรือ “สังคมทาส” หรือไม่ในลพบุรี

ถ้าดูจากข้อเสนอของ สรรค์ รังสฤษดิ์ ที่กล่าวว่า อาณาจักรทวารวดีเป็น “สังคมทาส” มีประชากรส่วนใหญ่เป็น “ทาส” ก่อนจะเปลี่ยนสภาพมาเป็น “สังคมศักดินา” ในสมัยสุโขทัยซึ่งมีประชากรส่วนใหญ่เป็น “ไพร่” (สรรค์ รังสฤษดิ์, 2519; สมสมัย ศรีสุทรพรรณ [จิตร ภูมิศักดิ์], 2518) ซึ่งก็ได้หมายความว่า “ทาส” จะหมดไป ปัญหานี้ผู้เขียนคิดว่า คงจะต้องถกเถียงและทำงานวิชาการอีกมากก่อนที่จะหาข้อสรุปได้

ลองหันไปดูประชากรที่รู้จักกันในนามของ “ไพร่” บ้าง เราทราบแน่ชัดจากจารึกหลักต่าง ๆ ของสมัยสุโขทัย คำว่า “ไพร่” นั้นมีแน่นอนแล้วในพุทธศตวรรษที่ 19/13 จากจารึกของสุโขทัย 16 หลัก (ซึ่งกรมศิลปากรจดทะเบียนไว้ว่าหลักที่ 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 38, 40, 45, 46 และ 49) นั้นมีคำว่า “ไพร่” “ไพร่ฟ้าหน้าปก” “ไพร่ฟ้าหน้าใส” รวมทั้งหมด 14 คำ (Ishii et al., 1977, p. 131) และมีคำว่า “ข้า” ปรากฏอยู่ถึง 26 คำ (Ishii et al., 1977, p. 16) ไม่ปรากฏคำว่า “ทาส” หรือ “บ่าว” แต่อย่างใด (Ishii et al., 1977, p. 91)

เนื่องจากสมัยสุโขทัยใกล้เคียงหรือร่วมสมัยกับ “อโยธยา” -อยุธยา ดังนั้นคำว่า “ไพร่” ของสุโขทัย ควรจะมีความหมายทำนองเดียวกันกับ “ไพร่” ของอยุธยา ส่วนคำว่า “ข้า” นั้นอาจเป็นคำไทยที่มีความหมายตรงกับคำว่า “ทาส” ก็ได้ (จิตร ภูมิศักดิ์, 2519)

ในเรื่องเกี่ยวกับ “ไพร่” ของอยุธยา ศาสตราจารย์จร สุกพานิช เคยให้ความเห็นว่า ลักษณะความสัมพันธ์ในสังคมไทยเกิดระบบที่เป็น “นายกับไพร่” ขึ้นแล้วตั้งแต่สมัยต้นอยุธยา กล่าวคือ “ราษฎร” จะต้องขึ้นกับ “มูลนาย” ดังปรากฏใน “กฎหมายลักษณะรับฟ้อง” พ.ศ. 1899/1356 (จร สุกพานิช, ม.ป.ป., หน้า 78-79) ในกฎหมายลักษณะเดียวกับ พ.ศ. 1926/1383 กล่าวถึง “ราษฎร” โดยใช้คำว่า “บ่าว” และใน “กฎหมายลักษณะโจร” พ.ศ. 1903/1360 กล่าวถึงอีกโดยใช้คำว่า “บ่าวไพร่” และ “ข้าไทย” (จร สุกพานิช, ม.ป.ป., หน้า 79-80)

กล่าวได้ว่า ลักษณะของสังคมในแง่ของการจัดรูปความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นสูงกับชนชั้นล่าง น่าจะมีในรูปของ “นายกับไพร่” ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19/13 เป็นอย่างช้า คือในช่วงของสมัยสุโขทัย เรื่อยมาจนถึงสมัยอยุธยา ในความสัมพันธ์ “นายกับไพร่” ดังกล่าวที่จัดให้ประชากรส่วนใหญ่คือ “ไพร่” ต้องขึ้นอยู่สังกัดอยู่กับ “นาย” จะเป็นคนที่ลอบเป็นอิสระไม่ได้เพราะถือว่าผิดกฎหมาย เมื่อเป็นเช่นนี้ฐานะของ “ไพร่” ก็ถูกกำหนดแน่นอน และ “ไพร่” ก็มีพันธะทางสังคมที่ถูกกำหนดขึ้นมาให้รับใช้ “นาย” ในรูปของ “ส่วย” การเกณฑ์แรงงานและการเกณฑ์ส่วยจึงเป็นรูปของการเก็บภาษีแบบหนึ่งของชนชั้นสูง

“ระบบไพร่” ยังคงมีความหมายต่อไปอีกว่า ประชากรส่วนใหญ่เมื่อต้องถูกผูกติดกับ “นาย” การเคลื่อนไหวโยกย้ายเปลี่ยนที่ทำมาหากินจึงเป็นไปได้ยาก ทั้งยังมีความหมายต่อไปอีกว่า อาชีพส่วนใหญ่ของประชากรมักจะจำกัดอยู่ที่การเพาะปลูก ส่วนอาชีพประกอบการอื่น ๆ เช่น การค้าขายนั้น “ไพร่” จะไม่มีโอกาสทำได้สะดวกหรือทำไม่ได้เลย ทั้งนี้เวลาที่ตนมีอยู่จะต้องถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งคือการทำมาหากินเพาะปลูกของตน และอีกส่วนหนึ่ง “เข้าเวร” เพื่อ “เข้ารับราชการ” เมื่อเป็นเช่นนี้ การที่เอกชนจีนเข้ามามีบทบาทในการค้ากับต่างประเทศของลพบุรี- “อโยธยา” -อยุธยา จึงเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ไม่ยากนัก

เมื่อทราบลักษณะของสังคมคร่าว ๆ เช่นนี้ คำถามต่อมาก็คือ ถ้าหากว่าระบบสังคม ไม่เอื้ออำนวยให้ผู้คนโยกย้ายเปลี่ยนแปลงที่ทำการเพาะปลูกได้ แล้วดินแดน “อโยธยา” -อยุธยา ซึ่งเป็นดินแดนใหม่กว่าดินแดนลพบุรีแล้ว จะเปลี่ยนแปลงบุกเบิกสร้างเป็นเมืองใหม่ขึ้นมาได้อย่างไร

ผู้เขียนมีความโน้มเอียงที่จะเชื่อว่า การตั้งชุมชน “อโยธยา” -อยุธยา นั้นมาจากความเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติเป็นเบื้องต้น และถูกกระตุ้นจากความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ จนท้ายที่สุดมาจากนโยบายโดยตรงของผู้ปกครอง

ในสมัยทวารวดีที่อยู่อาศัยเดิมอยู่ในรูปคล้ายครึ่งวงกลม จากทางตะวันออกด้านปราจีนบุรี โค้งขึ้นไปทางเหนือคือ ลพบุรี และวกลงตะวันตกทางราชบุรีและเพชรบุรี ดินแดนที่เว้าเข้าไปจากอ่าวไทยคือดินแดนที่ติดกับ “อโยธยา” -อยุธยา แต่เมื่อถึงพุทธศตวรรษที่ 17/11 แล้ว “อโยธยา” -อยุธยา จะเริ่มกลายเป็นที่อยู่อาศัยหากการประมาณจำนวนประชากรที่กล่าวมาข้างต้นเป็นไปได้ หมายถึงว่า จำนวนประชากรได้เพิ่มจาก 5 แสนคนในพุทธศตวรรษที่ 12/6 เป็น 1 ล้านคน ในพุทธศตวรรษที่ 17/11 คือ มีจำนวนเพิ่มขึ้นถึง 2 เท่า จำนวนนี้จะเพิ่มขึ้นอีกเป็น 1 ล้าน 5 แสนคนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19/13 คือ เพิ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ฉะนั้นในช่วงเวลาการก่อตั้งที่สำคัญของ “อโยธยา” -อยุธยา ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 17-19/11-13 เรียกได้ว่ามีประชากรหนาแน่นขึ้นทุกที อาจทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องบุกเบิกที่ดินใหม่ ประกอบกับระยะเวลานั้นที่ดินในแถบ “อโยธยา” -อยุธยา น่าจะได้ทับถมมากขึ้น เหมาะสมที่จะใช้เป็นพื้นที่เพาะปลูกแล้ว การที่เพาะปลูกแบบข้าวนาฉุ่มแพร่หลายพอ ๆ กับข้าวนาดอนดังที่กล่าวมาแล้ว ก็จะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติที่ช่วยกำหนดให้มีการบุกเบิกที่ดินใหม่ ทั้งยังถูกกระตุ้นด้วยการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่มีการค้ากับต่างประเทศเป็นปัจจัยผลักดันด้วย ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้จะทำให้ผู้ปกครองเห็นความสำคัญของการตั้งและพัฒนาชุมชน “อโยธยา” -อยุธยา อย่างถาวร

ขอแทรกเกร็ดเรื่องราวเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงสำคัญ ๆ ในประเทศไทยสักสองเรื่อง คือ เรื่องวิกฤตการณ์ในพุทธศตวรรษที่ 16/ ปลาย 10 และต้น 11 ที่เกิดสงครามใหญ่ระหว่างลพบุรี-หริภุญชัย-นครศรีธรรมราช กับเรื่องขบวนการ “รัฐหัวหาด” ของคนไทยในพุทธศตวรรษที่ 17-18/11-12

วิกฤตการณ์สงครามลพบุรี-หริภุญชัย-นครศรีธรรมราช นั้นเป็นสงครามที่ยุ่เหยิงพอสมาคร นักวิชาการบางท่านเชื่อว่าวิกฤตการณ์นี้มีผลกระทบต่ออาณาจักรต่าง ๆ อย่างมาก ศรีศักร วัลลิโภดม เสนอ

ว่า ในช่วงนี้มีการขยายตัวของบ้านเมือง และการเคลื่อนย้ายของประชากรจากภาคอีสานลงสู่ภาคกลางและยังเสนอต่อไปอีกว่า “มีผลทำให้เกิด”

1. กลุ่มอาณาจักรที่กลายเป็นพันธมิตรกันขึ้นมาใหม่ ต่อมามีความสัมพันธ์กันในทางเครือญาติจนกลายเป็น “สหพันธรัฐ”

2. การจួយโอกาสของอาณาจักรที่เข้มแข็งกว่าในการขยายอาณาเขตมายังบริเวณที่มีการขัดแย้งกัน

3. การเกิดรัฐอิสระใหม่ ๆ ของชนกลุ่มใหม่ที่เคลื่อนย้ายเข้ามา (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2509, หน้า 19-21)

ศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช ได้เสนอความเห็นไว้ว่าในพุทธศตวรรษที่ 17-18/11-12 คนไทยได้เคลื่อนตัวลงตั้ง “รัฐหัวหาด” ของตน ขบวนการขยายตัว กินระยะเวลา นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13/7 ที่ขยายจากตอนใต้ของจีน และเมื่อถึงพุทธศตวรรษที่ 16/10 ก็เคลื่อนย้ายเข้าสู่ดินแดนทางภาคเหนือ และบางส่วน เช่น กำแพงเพชร สวรรคโลก “รัฐหัวหาด” ได้กลายเป็นฐานที่คนไทยจะแผ่ขยายเข้าสู่ดินแดนภาคกลางส่วนใหญ่ เป็นการสืบคลานเข้ามา “สมานญาติ” ด้วยกับผู้คนที่อยู่มาก่อน และบางครั้งก็เป็นการสร้างสงครามโดยตรง (ขจร สุขพานิช, 2500, หน้า 40-54, 74-81)

ข้อเสนอของศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช นี้ทำให้เข้าใจได้ว่า ภายหลัง “รัฐหัวหาด” ในพุทธศตวรรษที่ 17-18/11-12 ทำให้ดินแดนที่เดิมมีมอญอยู่และเขมรติดตามเข้ามามีอำนาจทางการเมืองจึงกลายเป็นอาณาจักรไทยในพุทธศตวรรษที่ 19/13 ที่มีการสถาปนาสุโขทัย เชียงใหม่และอยุธยา (ขจร สุขพานิช, 2500, หน้า 40-54, 74-81)

ดูเหมือนว่าข้อเสนอของศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช และศรีศักร วัลลิโภดม จะคล้องจองกับการศึกษาชิ้นนี้ที่ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ คือการบุกเบิกที่ดินใหม่ การขยายตัวของประชากรและความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ดูเหมือนว่าแรงผลักดันจากสภาพการณ์ต่าง ๆ จะช่วยให้การก่อตั้งชุมชน “อโยธยา” -อยุธยา มีโอกาสดำเนินไปได้มากยิ่งขึ้น

นโยบายการตั้งชุมชนและบุกเบิกที่ดินใหม่

ลักษณะการจัดรูปทางสังคมใน “ระบบไพร่” นั้น ไม่เอื้ออำนวยต่อการทำมาหากินและการโยกย้ายโดยอิสระของประชากร ดังนั้น การเจริญเติบโตของชุมชน “อโยธยา” -อยุธยา จึงต้องดูจากเจตนารมณ์ทางด้านนโยบายของชนชั้นสูงที่ปกครองด้วย เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ การขยายตัวของประชากรและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการค้ากับต่างประเทศ ผู้ปกครองคงจะได้รับอิทธิพลจากความเปลี่ยนแปลงนี้ น่าเชื่อได้ว่า ผู้ปกครองโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ลพบุรีกับบรรดาเมืองในอาณาบริเวณเดียวกันคงได้รับแรงกระตุ้นให้มุ่งความสนใจมายัง “อโยธยา” -อยุธยา

เรื่องของพระเจ้าสายน้ำผึ้ง (พงศาวดารเหนือ, 2506, หน้า 53-54) ได้กล่าวถึงอย่างอ้อม ๆ ว่ามีความพยายามบุกเบิกที่ดินใหม่ที่ “บางเตย” ตอนใต้ของ “อโยธยา” -อยุธยา และอยู่เหนือกรุงเทพฯ ในปัจจุบันนั้น แต่ “น้ำเค็มนัก” น่าจะเป็นความพยายามของผู้ปกครองที่จะขยายที่ทำกินใหม่

เมื่อพระเจ้าอู่ทอง (ไม่ว่าจะทรงเป็นผู้ใด เสด็จมาจากไหนก็ตาม) ทรงเลือกอยุธยาเป็นเมืองหลวงของพระองค์ คำให้การชาวกรุงเก่ากล่าวไว้ว่า ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ทรงเลือกสถานที่นี้คือ ปัจจัยทางเศรษฐกิจในแง่ที่ว่า “มีแม่น้ำสายหนึ่งประกอบด้วยพรรณมัจฉาชาติสมบูรณ์” และ “ในกรุงที่สร้างใหม่ในตำบลหนองโสนนั้น ปราศจากภัยพิบัติคือข้าวแพง และอหิวาตกโรค เป็นต้น ผูกชนพลเมืองรู้ทำมาหากิน มีกสิกรรมไร่นา ทำพาณิชย์กรรม และเปลี่ยนค้าขาย” (คำให้การชาวกรุงเก่า, 2515, หน้า 57)

ในกฎหมายบางมาตราของกฎหมายตราสามดวง ซึ่งบางมาตราก็อ้างว่ามีมาก่อนการตั้งอยุธยา บางมาตราก็มีมาภายหลัง ได้กล่าวสะท้อนภาพของนโยบายผู้ปกครอง และการกระตุ้นให้มีการบุกเบิกเปิดที่ดินเพาะปลูกใหม่ ๆ เช่น มาตรา 42 ใน “พระอัยการเบ็ดเสร็จ” พ.ศ. 1884/1341 กล่าวว่า “ถ้าที่นอกเมืองหลวงอันเปนแคว้นกรุงศรีอยุธยา ไซ้ที่ราษฎร อย่าให้ซื้อขายแก่กัน อย่าละไว้ให้เป็นทำเลเปล่า แลให้นายบ้านนายอำเภอร้อยแขวงแลนายอากอร์จัดคนเข้าอยู่ในที่นั้น” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3, 2515, หน้า 117) ใน “พระอัยการกระบดศึก” พ.ศ. 2010/1457 กล่าวว่า “อนึ่งป่าดงทุ่งว่างร้างทร หาผู้อยู่ทำมาหากินมิได้ และผู้ใดชักชวนราษฎรให้เข้ามาทำมาหากิน เอาส่วนสาอากรอนขึ้นพระคลัง บ้านานเป็นลหุ” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4, 2515, หน้า 154)

นอกจากนโยบายผลักดันให้มีการบุกเบิกเปิดที่ทำมาหากินใหม่แล้ว ในสมัยต้นอยุธยาที่มีปรากฏการณ์เกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดิน การยึดถือครองที่ดิน และสิทธิพิเศษของพระเจ้าแผ่นดินเหนือที่ดิน ผู้เขียนขอยกข้อความจากหนังสือประวัติศาสตร์กฎหมายไทย, กฎหมายที่ดิน ของ โรแบร์ต แลงการ์ด มาเพื่อสะท้อนภาพนี้

หลักนี้ (พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของแต่ผู้เดียว) มีบัญญัติอยู่ชัดเจนในพระอัยการเบ็ดเสร็จบทที่ 52 “ที่ในแคว้นแคว้นกรุงเทพ พระมหานครศรีอยุธยามหาดิลก ภพนพรัตน์ราชธานีบุรีรม เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่ จะได้เป็นที่ราษฎรหามิได้” และต่อไปในบทที่ 54 บัญญัติคู่เคียงกันว่า “ถ้าที่นอกเมืองหลวงอันเป็นแคว้นแคว้นกรุงศรีอยุธยาไซ้ที่ราษฎร อย่าให้ซื้อขายแก่กัน” ดังนั้นที่ดินที่อยู่ภายในอาณาเขตกรุงศรีอยุธยา จึงเป็นของพระมหากษัตริย์ทั้งหมด พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งอำนาจที่จะจำหน่ายได้แต่ผู้เดียว (แลงการ์ด, 2483, หน้า 16-17)

โรแบร์ต แลงการ์ด กล่าวต่อไปว่า

หลักนี้หนังสือเก่าที่ไม่เกี่ยวกับนิติศาสตร์รับรองด้วย เช่น คัมภีร์ไตรโลกวินิจกล่าวไว้ว่า พระมหากษัตริย์เป็นผู้เป็นปฐมบรมมมหากษัตริย์ได้รับพระนามว่า ชัยดิยะหรือกษัตริย์ เพราะเป็นเจ้าของเขตต์ คือ ที่นา และที่แดนดินทั่วไปในพระราชอาณาจักร

ตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาคงถือกันว่า พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของอาณาเขตต์ จนถึงกระทั่งสมัยปัจจุบันก็ยังถือกันอยู่บ้างดังจะเห็นในต่อไปนี้ ลาลูแบร์ที่เขียนเรื่องในสมัยแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ว่า “กรรมสิทธิ์ (La Pleine Propriete) ในที่ดินนั้นคงไว้แก่พระมหากษัตริย์เสมอ และพระมหากษัตริย์อาจเรียกที่ดินคืนได้ตามพระทัยทุกขณะ แม้ที่ ๆ ได้โปรดขายให้แก่ราษฎรก็เคยเรียกคืนบ่อย ๆ โดยมีได้คืนราคาก็มี”

ฝ่ายกรมหลวงราชบุรีฯ ก็ทรงบรรยายคำสอนตามนัยเดียวกัน “ที่ดินทั้งหมดเป็นของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หาได้ทรงเป็นเจ้าของชีวิตอย่างเดียวไม่ ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินด้วย” โดยเหตุนี้จึงทรงกล่าวต่อไปในคำสอนว่า “พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจที่ไล่คนซึ่งอยู่ในที่ดินนั้นออกไปได้โดยมีต้องพระราชทานสินไหมทดแทน ถึงแม้ว่าผู้นั้นจะถือ โฉนดตราแดงจองก็ดี” (แลงกาด์, 2483, หน้า 17)

แต่ส่วนชุมชนเชื้อชาติไทย มีเหตุพิเศษที่ทำให้กรรมสิทธิ์ของประมุขเป็นความจริงแท้ ไม่ใช่เพียงทฤษฎีหรือนิเดียนัย คือประเพณีที่ประมุขแบ่งปันที่ดินในระหว่างราษฎร การแบ่งปันที่มีวายให้ราษฎรคิดว่าตนทำประโยชน์ในที่ดินของผู้เป็นประมุข ที่ดินหาเป็นของตนไม่ ส่วนประเทศไทยในโบราณกาล เจ้าหรือพระราชาก็เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแต่เดิมอาจจะแบ่งปันที่ดินให้ราษฎรเป็นเนื้อที่มากหรือน้อยตามยศหรือความชอบ ตามประเพณีของชนเชื้อชาติไทยอื่น การแบ่งปันนี้เองเป็นเค้าเงื่อนของศักดินาที่ปรากฏใช้อยู่ในสมัยอยุธยา ซึ่งศักดินานั้นก็คือ จำนวนไร่ประจำครอบครัวของข้าราชการตามลำดับทหารและพลเรือน แต่ได้มาเห็นแล้วในชนเชื้อชาติไทยในประเทศอินโดจีนแทบทั่วไป ประเพณีแบ่งปันที่ดินเล็กน้อยไม่ถือต่อไป หรือยังปฏิบัติแต่นาน ๆ ครั้งหนึ่งตามกรณีที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะ ส่วนชนเชื้อชาติไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งได้บรรลุอารยธรรมเร็วกว่าเพื่อนเชื้อชาติไทยอื่นมาก ประเพณีแบ่งปันที่ดินนั้นคงสูญไป ไม่ได้กระทำกันมาแต่เนิ่นนานก่อนสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแน่นอน ดังเห็นได้จากคำปรารภในพระอัยการเปิดเสรีจลปีกุน 1903 นั้นเอง คำปรารภนี้กล่าวถึงข้อพิพาทในระหว่างราษฎรที่ซึ่งที่ดินต่อกัน โดยหาว่าเป็นที่ดินเดิมของตน และเรียกหากันว่าเป็นมรดก ซึ่งสื่อให้เห็นว่า แม้ในตอนต้นสมัยกรุงศรีอยุธยา ราษฎรถือที่ดินสืบกันต่อเป็นชั่วคนแล้ว ไม่เวนคืนตามกำหนดเวลา แม้เมื่อถึงแก่ความตายที่ดินก็ต้องกลับคืนไปยังพระมหากษัตริย์เพื่อแบ่งปันใหม่ อนึ่ง ในกฎหมายก็ดี ในพระราชพงศาวดารก็ดี มิได้พาดพิงไปถึงการแบ่งปันที่ดิน โดยอำนาจของพระมหากษัตริย์แม้แต่แห่งเดียว กฎหมายบังคับให้ข้าราชการพากเพียรหาผู้เข้าทำที่รกร้างว่างเปล่า แต่ส่วนแปลงที่มีผู้ทำอยู่ ผู้ทำคงถือที่เสมอไป ฝ่ายศักดินานั้นเป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยาข้าราชการไม่ได้รับพระราชทานไร่นาตามบรรดาศักดิ์ก็จริงอยู่ แต่ไม่เกี่ยวกับการยึดถือที่ดินมากนัก (แลงกาด์, 2483, หน้า 17)

ท้ายที่สุด เหตุโฉนดจึงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงพระราชบัญญัติยืนยันว่า ที่ดินทั้งสิ้นในพระราชอาณาเขตต์เป็นของพระองค์ และพระเจ้าแผ่นดินผู้สืบราชสมบัติต่อมาตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาทรงยึดมั่นตามนิเดียนัยนั้นจัดให้รวมเข้าเป็นกฎหมายปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ เหตุโฉนดไม่ทรงพระกรุณาปล่อยให้ราษฎรผู้ถือที่ดินได้สิทธิ์ที่จะอยู่ในที่ดินตามสถานการณ์ที่เป็นอยู่ เพื่อแก้ไขปัญหานี้ได้ น่าจะต้องพิจารณาเหตุผลไปในทางการเมืองในประเทศไทยก็เหมือนประเทศอื่นสมัยเก่า ข้อที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินทั้งสิ้นในพระราชอาณาเขตต์ หมายความว่า พระเจ้าอยู่หัวมีอำนาจสูงสุดในประเทศอธิปไตยมาแล้ว เนื่องจากสับสนปนเปกันระหว่างกรรมสิทธิ์และอำนาจทางการปกครอง กฎหมายรับรองสิทธิ์ของราษฎรเหนือที่ที่อยู่หรือทำนั้นไม่ได้เลย เพราะสิทธิ์นั้นเป็นปรกษัตริย์ต่ออำนาจของพระมหากษัตริย์ตามความคิดเห็นในเวลานั้น ผู้เป็นเจ้าของที่ดินแท้ ๆ เป็นอิสระในที่นั้น ฉะนั้นจึงไม่ต้องเสียภาษีอากรเพื่อที่ดินประการหนึ่ง และไม่มี

ใครมีอำนาจบังคับให้ออกจากที่ได้อีกประการหนึ่ง การที่พระมหากษัตริย์ในกรุงศรีอยุธยาทรงยึดมั่นในกรรมสิทธิ์ของพระองค์ แม้เมื่อประเพณีแบ่งปันที่ดินเลิกเสียนานแล้ว ก็ยังเป็นประโยชน์มากในทางปกครอง โดยเป็นเค้ามูลเดิมแห่งอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่จะเรียกเอาภาษีอากรที่ดิน และที่จะขับไล่ผู้ถือที่ดินออกจากที่ทั้งสองประการนี้ (แลงกาต์, 2483, หน้า 18-19)

สรุป

อาณาจักรอยุธยา ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อปี 1893/1351 เจริญเติบโตมีอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมอย่างรวดเร็ว การจะทำความเข้าใจอาณาจักรนี้ย่อมจะขาดการมองภูมิหลังในด้านต่าง ๆ เป็นมุมกว้างเสียมิได้ ดังนั้น สภาพทางภูมิศาสตร์ พื้นฐานทางเศรษฐกิจด้วยการเพาะปลูกข้าว การขยายตัวของประชากรดังที่ได้ถกเถียงมา จะช่วยให้เราเห็น ได้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่า เหตุใด “อโยธยา” -อยุธยา โดยเฉพาะผู้ปกครอง สามารถใช้พื้นฐานต่าง ๆ ดังกล่าวในการที่จะตั้งชุมชนและสถาปนาอาณาจักรขึ้นมาในที่สุด

นอกเหนือจากปัญหาเรื่อง ข้าว การเพิ่มประชากร ที่ดิน การค้าขาย การจัดรูปสังคมที่มีชนชั้นสูงและชนชั้นล่าง ตลอดจนกรณีเฉพาะของนโยบายบุกเบิกเปิดที่ดินแล้ว ยังมีประเด็นที่จะถกเถียง ค้นคว้า อภิปราย จดเขียน ได้อีกมากมาย

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2502). *พระพุทธรูปและพระพิมพ์ในกรุงพระปรางค์วัดราชบูรณะ*. กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.
- กรมศิลปากร. (2511). *พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา*. กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.
- กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*. (2515). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4*. (2515). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- ขจร สุขพานิช. (2500). The Thai Beach- Head States in the 11th-12th Centuries. *ศิลปากร*, 1(4), 40-54.
- ขจร สุขพานิช. (2500). The Thai Beach- Head States in the 11th-12th Centuries. *ศิลปากร*, 1(3), 74-81.
- ขจร สุขพานิช. (ม.ป.ป.). *ฐานันดรไพร่, ประวัติศาสตร์และการเมือง*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- คำให้การชาวกรุงเก่า*. (2515). กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2519). *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชนชาติอื่น*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- คำรกราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา*. (2467). *บรรยายพงศาวดารสยาม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- นิคม มูลิกะคามะ. (2522). ประชากรในเมืองสมัยพระร่วง. *ศิลปวัฒนธรรม*, 1(1), 20-22.
- โบราณราชธานินทร์, พระยา*. (2551). *เรื่องกรุงเก่า ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ประชาภิจักรจักร, พระยา*. (2498). *พงศาวดารโยนก*. พระนคร: ศิลปบรรณาการ.
- พงศาวดารเหนือ*. (2506). *ประชุมพงศาวดารภาค 1 เล่ม 1*. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.
- โรแบร์ต แลงกาด์. (2483). *ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย กฎหมายที่ดิน*. พระนคร: มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2509). กรุงอโยธยาในประวัติศาสตร์. *สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับพิเศษ 3*, (มิถุนายน), 58-87.
- สมสมัย ศรีสุทรพรรณ (จิตร ภูมิศักดิ์). (2518). *โฉมหน้าศักดินาไทย*. กรุงเทพฯ: ชมรมหนังสือแสงตะวัน.
- สรรค์ รังสฤษดิ์. (2519). *วิวัฒนาการแห่งสังคมสยาม*. กรุงเทพฯ: ชมรมหนังสือแสงตะวัน.
- สายชล วรรณรัตน์. (2522). *ละโว้ก่อนสมัยอยุธยา*. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่องประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี. วิทยาลัยครูเทพสตรีลพบุรี.
- หวน พิณรุฬพันธ์. (2512). *ลพบุรีที่น่ารู้*. ลพบุรี: มูลนิธิเอเชีย.
- Benda, H. J. (1972). The Structure of Southeast Asian History: Some Preliminary Observations. In R. O. Tilman (ed.), *Man, state and society in Southeast* (pp. 23-44). New York: Praeger.
- Coedès, G. (1964). *The indianized States of Southeast Asia*. Honolulu: The East-West Center Press.
- Coedès, G. (1966). *The making of South East Asia* (H. M. Wright, Trans). CA: University of California.
- Flood, E. T. (1969). Sukhothai-Mongol Relations. *Journal of the Siam Society*, 57(2), 203-234.
- Higham, C. (1974). *The earliest farmers and the first cities*. London: Cambridge University Press.
- Ishii, Y. et al. (1977). *A glossarial index of the Sukhothai inscriptions*. Kyoto: Shoukadoh.

- Kobata, A. (1969). *Ryukyian Relations with Korea and South Sea Countries*. Kyoto: Kawakita Printing.
- McEvedy, C., & Jones, R. (1978). *Atlas of World Population History*. London: Penguin.
- Piriya Krairiksh. (1979). *The sacred image*. Cologne: Museen der Stadt Koln.
- Piriya Krairiksh. (1979). Chart showing principal art styles in Thailand between A.D. 400 and A.D. 1900.
ใน น. ณ ปากน้ำ, (2510), *ห้าเดือน กลางซากอิฐปูนที่อยุธยา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศึกษิตสยาม.
- Suebsang Promboon. (1971). *Sino-Siamese Tributary Relations: 1282-1853*. Unpublished Ph. D Dissertation, University of Wisconsin.
- Skinner, G. W. (1962). *Chinese Society in Thailand*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Takaya, Y. (1978). Landform and rice-growing. In Y. Ishii (ed.), *Thailand: A rice-growing society* (p. 174). Honolulu: The University Press of Hawaii.
- Tanabe, S. (1978). Land Reclamation in the Chao Phraya Delta. In Y. Ishii (ed.), *Thailand: A rice-growing society* (p. 4). Honolulu: The University Press of Hawaii.
- van Vliet, Jeremias. (1975). *The short history of the Kings of Siam*. Bangkok: The Siam society.
- Wales, H. G. Quaritch. (1969). *Dvaravati: The earliest Kingdom of Siam*. London.
- Watabe, T. (1974). The development of rice cultivation. In Y. Ishii (ed.), *Thailand: A rice-growing society* (pp. 3-6). Honolulu: The University Press of Hawaii.